

UXÍO NOVONEYRA NA DISTANCIA DO LOBO

Antón Lopo

Durante a extraordinaria vida de Uxío Novoneyra, o período comprendido entre 1952 e 1961 é, talvez, o máis enigmático e intenso. Non me refiro só a que nalgún momento dese período, Novoneyra e María Mariño apertasen os “ritos esquecidos” dun “tempo de intres”, cando ela o axudou a ter “senso” na desolación e el lle ensinou o don da poesía. “Ouh amiga cotidián e frutal! / O tempo remata en cada pulo. / Ti érel’a terra da chuvia e do sol / Que en vano me dá os seus froitos. / O cor que sabe o seu sino / non pode acougar”. Tampouco me refiro ao encontro con Roberto Martínez Andrade, o outro extremo a escola novoneyriana, co o que poeta desafogou o seu desacougo existencial en noites de viño e escepticismo filosófico, en sesións ás que Manuel María asistía sorprendido polo refinamento dos comentarios e a furia interna que se desataba no alcol. Nin me refiro ás saudades do seu amor con Clara Otero, aquela rapaza de Pontevedra que coñeceu en Madrid e que inspiraría unha cantidade nada desprezable de cantigas; ou ás súas ríolas con Manuel María e Antón Avilés de Taramancos pola Coruña. 1952 e 1961 marcan a etapa da súa enfermidade, unha enfermidade da que, en realidade, nunca se recuperou totalmente, pois en 1961, cando oficialmente se dá por superada a crise e volve instalarse en Madrid, Novoneyra non abandona a medicación, maiormente corticoides, que terán como consecuencia máis evidente a súa transformación física posterior.

Os médicos diagnosticáranlle a pleuresía durante o servizo militar, en 1952. Estivo, ao primeiro, no Hospital Militar da Coruña, nunha estadía que, ao parecer, lle resultou proveitosa porque o hospital quedaba cerca da sede da Real Academia Galega (RAG) e nos momentos de relativa mellora acudía á biblioteca. Aí traba amizade con Juan Naya, o bibliotecario, que o axudará a orientarse nos fondos da institución. Moitos anos despois, en 1987, Novoneyra responderá o favor con amables palabras de calma cando un grupo de escritores ocupa a sede da RAG para esixir a dimisión do seu presidente, Domingo García Sabell, daquela tamén delegado do Goberno central en Galicia e aliado político do alcalde da Coruña, Francisco Vázquez, un home tan belixerante contra o proceso de normalización do galego.

As semanas coruñesas de convalecencia tiveron máis importancia en Novoneyra do que se adoita crer, sobre todo porque ten lugar pouco despois da descuberta do galeguismo xunto a Manuel María, compañeiro de mili e de faladoiros con Ramón Piñeiro,

Otero Pedrayo ou Carlos Maside. Eses faladorios transformáronos na maneira de verse a si mesmos e de ver o mundo: Novoneyra aprendeu a ler a poesía galega desde outra perspectiva, igual que a súa concepción da poesía mesma cambiara tras a súa primeira experiencia universitaria de Madrid, entre 1948 e 1952. O transo da enfermidade –da Coruña pasa a Lugo e, finalmente, instálase no Courel–, vaille dar o concreto necesario para cohesionar nun novo edificio poético as pedras das múltiples canteiras.

A pleuresía é a inflamación da membrana que rodea o pulmón debido, xeralmente, a unha pneumonía e o pulmón, por dicilo nunha linguaxe poética, era a súa “negra sombra”: o seu pai Manuel morreu dunha complicación respiratoria e o propio Novoneyra de cancro. Uxío, o seu fillo maior, estivo varias veces ao bordo da morte por terribles ataques de asma entre os catro e os doce anos. Nas crises pleuríticas, as dores adoitan ser insoportables. Méntaas a súa viúva, Elba Rey, e a viúva de Manuel María, Saleta Goi. Elba evoca, especialmente, aquelas mañás nas que el ía segar herba e volvíase asfíxiado, estroncado. O resto do día debía pasalo na cama, só, illado. Iso incluso nos anos setenta, que é cando Elba o coñeceu. Tamén posuímos testemuños de primeira man a través da correspondencia do poeta con Manuel María, editada nos últimos meses por Luís Cochón e Luís Alonso Girgado, nunha publicación do Centro Ramón Piñeiro. Nela, Novoneyra relata o seu “desacougo”, a “dor negra” que lle roía as entrañas. “Foi algo terrible, soio comparable á tristura d-istas serras soias. E suponte como sería –como se o ceo lonxán se me viñese encima. Isto é Caurel tráxico, onde o montes parece que camiñan cara a maior soidade e negrura”. E engade, “Pensar que nós eiquí estamos soios e que logo hamos de morrer é cousa triste”.

Abastaron uns meses, ao mellor só unhas semanas e *Os Eidos* abrollaron por entre os souts courelaos cos ruídos e os silencios que Novoneyra percibe en tonalidades insólitas desde a cama ou desde o corredor orientado ao sueste da súa casa de Parada, ao que chega exhausto no único paseo accesible dos seus tocos pulmóns. Abastan uns meses, unhas semanas, e o seu oído comeza percibir na lingua dos seus pais, na súa propia lingua, unha liñaxe de vivencias. Reforma os vellos poemas madrileños –talvez eses aos que alude Manuel María, xa de tributo ao Courel– e encáixaos no novo edificio. Reconstrúe os textos compostos máis recentemente, depúraos, escóitaos e vólveos depurar.

O proxecto debeu ser complexo, continuo e implacable. Complexo porque daqueles textos *cantaríns* que poden rastrexarse en *Falorpiñas de neve*, poemario editado en Follas Novas tamén por Girgado e Cochón, xorden composicións de musicalidade apenas presentida, de ritmos conceptuais existencialistas que, a ben seguro, non terían osíxeno sen o Heidegger que lle inculcara Piñeiro pero, sobre todo, sen o abismo de contemplación ao que o asoma a enfermidade. “Pasou xa esta lobada de delor. N-ela creo que sentín o que é a saudade”, escríbelle a Manuel María no mes de santos de 1953.

Continuo porque ata o último minuto, Novoneyra estivo remoendo versos, reescribíndoos, fundíndoos, o cal motivou a inquietude de Piñeiro pola acumulación de gasto

editorial: existe a lenda –non está documentada– de que Galaxia destruíu varias pranchas para introducir as correccións cando o poemario estaba na imprenta e que, máis alá, *Os eidos*, publicados en 1955, se pecharon tras a negativa de Piñeiro a agardar máis tempo. Carlos Maside, de feito, ao ver o primeiro exemplar no ano 55, díxolles aos responsables de Galaxia: “Estades fritindo un peixe vivo”.

Implacable porque a Novoneyra non lle trema a man á hora de extirpar a mínima referencia persoal dos textos, os indicios que vinculasen o poema con identidades alleas á espiral courelá: quedan o poeta e o Courel fronte a fronte, sos, nunha reunión sensitiva estrema, radical, ao punto de confluír nunha sombra única o reflexo da terra e o da súa carne, da mesma forma que no asento dun castiñeiro conflúe a árbore e o seu humus. Esta acción, realizada cun meticuloso bisturí semántico e sintáctico, é probablemente a máis dolorosa e eficaz que Novoneyra acomete en *Os Eidos*, o elemento que fai recursivos os espazos, sexa o espazo un corpo, unha montaña ou un río. A descuberta da porosidade espacial e dunha especie de *contínuum* entre o suxeito e o complemento, con independencia de quen sexa un e outro, como ocorre nas oracións atributivas, permítenos comprender, ademais, a esculca que emprende logo o poeta: a prolongación expresiva nos ergogramas, a independencia da oralidade respecto da escrita ou a noción do poema en perpetua evolución.

En *Os Eidos*, elúdese a biografía e xorden os ámbitos desbordados, as ametencias. A anécdota individual evapórase e no fondo queda o residuo da memoria dos lugares, o seu topos, nos que Novoneyra encontra unha experiencia que non é súa e, porén, lle pertence. O exemplo máis revelador dáse nun dos textos iniciais do poemario, “Hein d’ir ó Pía Paxaro”. Na revista *Cántico*, en 1954, só uns meses antes de editarse *Os Eidos*, publícase a versión máis antiga conservada, pero existe unha versión –non sabemos se simultánea, posterior ou previa– titulada “Letanía dos tesos cumes”, dedicada a Clara Otero.

A estrutura destas dúas versións emula as cantigas trobadorescas, fonte básica da simbiose formal do poeta nun momento no que o neotrobadorismo recadaba impulsos de vangarda pragmática pola presión da ditadura. Nunha das versións, o retrouso é “pensar en ti!” e na outra “co meu amor soio”. Novoneyra acaba superando o molde trobadoresco –aínda que o molde continúe resoando ata o seu último libro, *Arrodeos e desvíos*– precisamente extirpando os riscos biográficos, pero tamén mediante elipses ou disolucións físicas que algúns relacionan cunha actitude mística. E, verdadeiramente, a súa obra pode suxerir riscos de misticismo, pois xorde dunha situación de abandono emocional e físico, dun alleamento que lle trastoca a percepción. Ao meu ver, porén, estamos lonxe dun místico ou dun panteísta. O máis próximo que se me ocorre a esas latitudes, por buscarlle portén, é o xamán. O papel podía asumilo Novoneyra non só como poeta senón tamén como último representante dunha aristocracia rural que servía de intermediaria entre a súa tribo e a administración, como demostran as implicacións políticas da súa

familia: o seu avó Ulises –asasinado á saída dun mitin– ou o seu tío Manuel, perseguido tras o golpe de estado de 1936.

Xamán sería, en fin, o papel co que el máis se identificaría, nun contexto que, anos máis tarde, o achegaría sentimentalmente aos *beat*, tan proclives aos experimentos psicotróticos, á escrita automática, ás rodela oníricas e ás solucións do subconsciente. Pero tampouco debemos enganarnos: a poesía de Novoneyra non explora en profundidade, con devoción, ningún destes territorios literarios, agás se cabe o automatismo en “Vietnam Canto”, que escribiu nunha rautada polos estralóns dun periódico. Máis aínda, a súa poesía sería hiperconsciente, coa incidencia que nunha hiperconsciencia ten a súa propia alucinación.

Imaxino en 1952, a Novoneyra “cando escribín o primeiro gran núcleo de *Os Eidos*” (*Faro de Vigo*, 1992)– deitado na cama e escoitando desde a distancia abrasiva os ruídos do mundo. Imaxínoo, pois xa non vive ninguén que vise directamente ou que coñecese o Novoneyra de entón. É desconcertante que eu mesmo, amigo del, non lle preguntara nunca por ese período, clave na poesía galega do século XX. Supoño que, pola miña parte, se debeu a unha actitude de discreción: Non sei por que en vida resulta tan difícil preguntar por cuestións domésticas se despois as preguntas son imposibles. É curioso que a morte nos dea permiso para inmiscirnos na peripecia vital de alguén que xa non pode replicar ou corrixirnos. Pero o certo é que o facemos e nese exercicio cremos albisacar doses dunha verdade irreversiblemente perdida.

Imaxino, digo, a Novoneyra deitado na cama, “clavado á cama”, como dicía el, e escoitando desde unha distancia abrasiva os ruídos do mundo. A miña pregunta sería agora se esa distancia preexistía á enfermidade ou nace dela. Os testemuños que temos da súa infancia –indirectos, claro– describénno xa como un neno de liberdade ensimesmada. Elba Rey fala dunha distancia impenetrable, incluso para ela, “unha distancia última, necesaria para ser el auténtico. Era o seu reduto, o tobo do lobo”, e esa distancia –cría el, en palabras de Elba– acrecentaba a súa intensidade. Os que o coñecemos sabemos que Novoneyra procuraba, na súa grandiosa xenerosidade, manter arredor unha área de privacidade... Pero ¿é esta a distancia da que xorden *Os Eidos*?

Eu diría que se trata de dúas distancias distintas. Unha sería, por empregar termos hermenéuticos, unha distancia óptica –inherente ao ser– e outra ontolóxica: a que fai o ser tal como é. Esta última arrincaríase nunha éxtase, nunha revelación que tivo Novoneyra durante a enfermidade e que afectaría de xeito decisivo a escrita de *Os Eidos*: non porque o libro xurdise da propia enfermidade senón porque o libro medra durante o tránsito que fai Novoneyra na enfermidade, durante o seu tránsito ao outro lado. El mesmo non é consciente, ao primeiro, desa transformación e séntese perdido, abatido. En febreiro de 1954, meses antes de que aparecese esa versión desbotada de “Tesos

cumes” que mencionabamos antes, con dedicatoria a Clara Otero, confésalle a Manuel María:

Eu creo que xa perdín para sempre aquela miña serenidade e soberbia case inhumán que me permitiu escribir *Os eidos*. Agora coa paz perdín tamén o amor das cousas. A terra xa non me fai compañía i-a monotonía pésame na i-alma como un penedo. Moitas veces penso que se poidera xuntar nun berro toda ista cousa que me afoga ficaría en paz, mais non é posíbel e, pouco a pouco, a medida que o tempo pasa, sinto medrar en min unha terrible blasfemia. Contra quen? Cuase total-as noite véñense amosando en sonos arrepiantes canto de demoníaco hai en nós. O mundo de Hofmann heme cousa familiar.

O parágrafo transcrito supón unha cala inequívoca da combustión que Novoneyra viviu nese período, e falamos xa de tres anos desde o inicio da enfermidade. O que tamén parece evidente é que, a esas alturas, Novoneyra non intuía aínda que *Os eidos* non estaba pechado, ata tal punto que Carlos Maside, en 1955, cando recibe o primeiro exemplar do libro, lle dixese aos editores: “Estades fritindo un peixe vivo”. En 1954, a Novoneyra faltáballe aínda incorporar a lobada da escuridade que afasta os seus poemas da tentación paisaxista e lle outorga ese alleamento, esa distancia trágica, espida, esa fusión inquietante de identidades. Nalgúns estados, di el en *Os soños teimosos*, “lógrose a experiencia máxima, a que depura a palabra até o límite que esixe o texto”.